

DE BEVRIJDING VAN SINT-NIKLAAS EN HET WAASLAND IN SEPTEMBER 1944

Piet Van Bouchaute, voormalig stadsarchivaris van de stad Sint-Niklaas, schreef deze tekst voor een erfgoedontmoeting op 6 februari 2019, in opdracht van de Erfgoedcel Waasland, naar aanleiding van de jubileumherdenking 75 jaar bevrijding.

In diverse Wase heemkundige tijdschriften zijn – vooral in 1994 naar aanleiding van de herdenking van 50 jaar Bevrijding – bijdragen gepubliceerd over de woelige septemberdagen van 1944. In de bladen van D'Euzie in Stekene, De Souvereinen in Lokeren, De Hertogelijke Heemkundige Kring van Beveren, Ercus in Moerbeke en Den Dissel in Sinaai zijn interessante artikels verschenen met gedetailleerde gegevens en markante getuigenissen over de lokale omstandigheden tijdens de bevrijding van deze Wase gemeenten.

Deze tekst focust zich op de overrompelende gebeurtenissen in Sint-Niklaas en het Waasland, met de nodige aandacht voor de bredere militaire en maatschappelijke context van toen.

Landing in Normandië (juni 1944)

Dankzij de door de Duitse bezetter verboden BBC-radiouitzendingen, die gretig clandestien beluisterd worden, is de Wase bevolking op de hoogte van de militaire vooruitgang van de geallieerden in 1943-1944: de verdrijving van de Duitse en Italiaanse troepen uit Noord-Afrika, de verovering van Italië, de overwinningen van het Russische leger en ten slotte de minutieus voorbereide operatie *Overlord*, die de landing in Normandië omvat onder leiding van generaal Dwight Eisenhower.

In de nacht van 5-6 juni 1944 verlaten meer dan vierduizend vrachtschepen, begeleid door 722 oorlogsbodems, de Britse kust en zetten koers naar de ontschepingsstranden van Normandië. Aan boord van de marinevloot bevinden zich vijf divisies die de eerste stormaanval moeten uitvoeren. Drie divisies parachutisten zijn in de vroege ochtend van 6 juni – *D-Day* codenaam voor Decision Day – gedropt in de omgeving van Caen en Carentan. Tegelijk beginnen eenheden van het eerste Amerikaanse leger (onder het commando van generaal Bradley) en van het tweede Britse leger (geleid door generaal Dempsey) de Normandische kust in te palmen. Tegen 's avonds hebben zij vier bruggenhoofden stevig uitgebouwd. De Duitse Wehrmacht is helemaal niet voorbereid op deze blikseminvasie.

Fase twee van de operatie bestaat erin de bruggenhoofden verder uit te breiden. Langs de Britse sector – aan de oostkant van het front – verloopt dat uiterst moeizaam. Door het Duitse tegenoffensief worden de Britten bijna tot stilstand gedwongen in de buurt van Caen. In de westelijke sector kan het eerste Amerikaanse leger wel Cherbourg bevrijden op 26 juni 1944.

Het doorbreken van het Duitse front is de derde en laatste fase van *Overlord*. Na moordende bombardementen door circa tweeduizend bommenwerpers met vijfduizend ton bommen slaan de Amerikanen een smalle bres van 30 km door de westelijke Duitse linies. Het derde Amerikaanse

leger onder het bevel van generaal Patton krijgt de opdracht onmiddellijk door te stoten naar Bretagne. Rennes en Chartres worden respectievelijk op 5 en 10 augustus 1944 bevrijd. Door nieuwe geallieerde bombardementen en door de omsingeling van het Duitse zevende leger wordt de Duitse tegenstand gebroken. Op 25 augustus 1944 trekken Amerikaanse en Franse soldaten Parijs binnen.

Zomer vol spanning (juni-augustus 1944)

De berichten over de hevige strijd vlakbij de Belgische grens en de hoop op een spoedige bevrijding brengen onrust en nervositeit teweeg in het Waasland. De vijandelijkheden tussen de Kreiskommandantur – gevestigd in het chique zomerverblijf van de Wase tapijtenfabrikant Edmond Meert in de Stationsstraat te Sint-Niklaas – haar handlangers en het Wase verzet worden grimmiger en brutaler. In de nacht van 17-18 juni 1944 gooit het Geheim Leger (GL) kraaienpoten op de autoweg Gent-Antwerpen. Een aantal zwaarbeladen Duitse vrachtwagens krijgt hierdoor lekke banden. In de nacht van 24-25 juni schroeven leden van het links georiënteerde Onafhankelijkheidsfront (OF) richels los van de spoorlijn Antwerpen-Gent, vlakbij de Uilenstraat.

Tijdens een razzia door Beverse personeelsleden van de Werbestelle van Sint-Niklaas op 29 juni zijn ongeveer dertig jonge werkweigerars op de Sint-Niklase Grote Markt en omliggende straten gearresteerd. *“Ze hebben nu vreemde verraders er bijgehaald omdat deze van de stad te goed bekend geworden zijn”*, schrijft de Sint-Niklase politiecommissaris Adolphe Cryns in zijn memoires. *“Er hebben vechtpartijen plaats maar die mannen halen direct een zware browning boven en dreigen te schieten.”*

De veelvuldige sabotagedaden van het verzet worden door de Duitsers beantwoord met ononderbroken aanhoudingen en klopjachten. Frans Verbruggen en Willy Stevens, medewerkers van het Geheim Leger, zijn in juli 1944 opgepakt en naar Duitse concentratiekampen gedeporteerd. Verbruggen wordt op 3 april 1945 in Maagdenburg – vlak voor het einde van de Tweede Wereldoorlog – gefusilleerd. Stevens sterft op 10 februari 1945 in het kamp van Schandelah. De gevangenneming van textielfabrikant Leon Vermeire, leider van de Sint-Niklase afdeling van de leopoldistische Nationale Koninklijke Beweging (NKB), verwekt beroering. Vermeire wordt ingerekend omdat hij massaal linten met de nationale driekleur produceert.

Na de zegetocht van de geallieerde troepen in Parijs ontstaat een algemene ontreddering in Duitsland en bij de Duitse milities in de bezette gebieden. *“De baan Gent-Antwerpen is nu een attractie geworden voor onze stadsgenoten, die dit voor de Duitsers vernederend spektakel spottend gadeslaan”*, noteert Cryns. *“Deze ineerstorting van Hitlers leger werkt aanstekelijk op onze collaborateurs. De ergsten, dezen die hun stadsgenoten het meest gepest hebben, zijn nu aan het inpakken. Er zijn er zelfs die aansluiten bij die Duitse miserie langs de baan.”*

De bevrijders naderen (eind augustus-begin september 1944)

De opmars van de geallieerden naar en door België verloopt simultaan langs drie aanvalslinies. Het eerste Canadese leger verovert de Noord-Franse kust en havensteden zoals Dieppe en Le Havre. Daarna moet het doortrekken naar de Belgische kust en het Brugse ommeland. Het tweede

Britse leger marcheert razendsnel door naar Brussel en Antwerpen. Vooral de inneming van de strategisch gelegen haven van Antwerpen is van cruciaal belang. De Britten worden uitstekend gebriefd door Antwerpse verzetsorganisaties. Zuidelijk België, met Waals-Brabant, de Ardennen, de regio Luik en Zuid-Limburg, is voor rekening van de Amerikanen.

De invasie van Noord-Frankrijk en België verloopt in een overrompelend tempo. Op 2 september zijn de Canadezen in Abbeville. Op 3 september arriveren de Welsh Guards en de Belgische brigade-Piron in Brussel.

Op 4-5 september valt Antwerpen in handen van de Britten. Op 5 september hebben de Amerikanen al Namen en Charleroi ingenomen. De verovering van de kuststreek vlot niet al te best. De Canadezen krijgen er af te rekenen met uitgestrekte mijnevelden, zwaar versterkte bunkers in de duinen en hevig Duits artillerievuur. Brugge wordt uiteindelijk op 12 september ingenomen. Onderhandelingen met de Duitsers hebben voorkomen dat deze cultuurhistorisch waardevolle stad in puin wordt geschoten.

Chaotische dagen (1-8 september 1944)

In de nacht van 2-3 september 1944 ondernemen de Sint-Niklase Kreiskommandant Bosch en zijn staf een mislukte poging om naar Antwerpen te vluchten. De auto- en voetgangerstunnels onder de Scheldetunnels zijn deskundig geblokkeerd door het Antwerpse verzet, zodat zijn gezelschap zich verplicht ziet om terug te keren naar Sint-Niklaas. Een groep Duitse SS'ers heeft zich inmiddels ingegraven in de Stationsstraat. Vlakbij hotel De Spiegel hebben zij een loopgracht aangelegd. Bewapend met mitrailleurs, bazooka's en handgranaten trekken zij geregeld door de stad en vuren naar Belgische vlaggen die her en der al uitgehangen zijn. De katholieke burgemeester Emiel Van Haver, die sinds mei 1940 de stad heeft bestuurd, gaat zich verschuilen in het Sint-Carolusinstituut.

Vermoedelijk op 3 september doet zich een lugubere geschiedenis voor in het politiekantoor. Duitse soldaten hebben er een dode strijdmakker in de gang gelegd en zijn er vandoor gegaan. De man heeft een schotwonde in zijn gezicht. Commissaris Cryns wil de Kommandantur niet betrekken bij de affaire, omdat hij mogelijk zelf verdacht kan worden. Hij laat het lijk verbergen '*onder bachen in het arsenaal van de pompiers*', gelegen aan de achterzijde van het stadhuis. 's Nachts, wanneer de Duitsers zich niet meer buiten de Stationsstraat wagen, voeren zijn agenten Karel Bats en Leonard Loquet de dode met een karretje naar het kerkhof van Tereken en begraven hem daar.

Even macaber, en nog in een waas van geheimzinnigheid gehuld, is de gewelddadige dood van Frans August De Kerf, een boer uit Elversele en zijn zonen Amedé en Alfons op 4 september 1944. Het trio wordt om nog onopgehelderde redenen gevangen genomen door terugtrekkende Duitse militairen en op diverse plaatsen langs de baan Gent-Antwerpen geëxecuteerd. Om 4.15 u wordt Alfons levenloos aangetroffen nabij Tereken. Zijn vader is om 5.30 u dood gevonden aan het spoorwegviaduct. Zijn jongere, zwaar gewonde broer overlijdt omstreeks 8 u in de Sint-Niklase stadskliniek.

Dezelfde dag krijgt Cryns vanuit de telefooncentrale een signaal dat de Duitse bezetters vóór hun vertrek *'verschillende vitale punten'* willen vernietigen. Hierdoor gealarmeerd laat de commissaris door de ondergedoken burgemeester Van Haver een smeekbrief opstellen voor Kommandant Bosch. In dit schrijven wijst Van Haver erop dat een vernieling van niet-militaire gebouwen pijnlijke gevolgen zou hebben voor de burgerbevolking. Aan het slot van zijn missive richt Van Haver een persoonlijk appel aan Bosch: *"Wir dürfen daher hoffen, sehr geehrter Herr Kommandant, dass unsere Stadt, die bisher von Kriegereignisse gespart geblieben ist, durch Ihre Vermittlung auch jetzt nicht in Mitleidenschaft gezogen wird."* Met de brief ter hand gaat Cryns met succes pleiten tegen de geplande vernielingen. Bosch verzekert hem dat hij enkel de eigen telefooninstallatie in de centrale zal liquideren.

Tragische confrontatie (5 september 1944)

Op dinsdag 5 september 1944 vindt een tragische confrontatie plaats tussen Duitse soldaten die in het Hof van Belsele verblijven en een twaalfkoppige escouade van het Geheim Leger onder leiding van officier en Sint-Niklazenaar Willy De Cock. De escouade is omstreeks 9 u vanuit Waasmunster op verkenning gezonden omdat zij het bericht heeft gekregen dat de Duitsers in *'Het Kasteeltje'* – het huidige Hof van Belsele – zich wensen over te geven. Bij hun aankomst wordt Aloïs Wysevelde afgevaardigd om met de Duitse bevelhebber te onderhandelen. Wysevelde keert terug met een negatieve boodschap: de Duitsers willen enkel door de *'regelmatige geallieerde troepen'* krijgsgevangen genomen worden, en niet door de *'Weerwolf'*, een begrip waarmee zij blijkbaar het ondergrondse verzet bedoelen.

Kort daarna komt een kar met Duitsers de kasteelweg afgereden. De manschappen van het Geheim Leger laten hen passeren. Aangezien zij nog meer beweging waarnemen op het domein, geeft De Cock instructies om bepaalde posities in te nemen langs de staatsbaan. Toevallig komen op dat ogenblik twee Duitsers, die geen binding hebben met die van *'Het Kasteeltje'*, aangefietst. Eén van hen trekt zijn revolver. Er ontstaat een vuurgevecht tussen de beide cyclisten en De Cock, Emiel Taeymans uit Stekene en Albert De Witte. Het duo wordt neergeschoten.

Ooggetuige Robert Piron beschrijft in zijn latere verslag aan Geheim Leger-commandant René Wauters de noodlottige afloop van de gebeurtenissen: *"Door dit stom toeval, dat slechts enkele ogenblikken duurde, kwamen de Duitsers op het 'Kasteeltje' in vertwijfeling en begonnen een aanval en een omsingelingsbeweging. Twee Duitse voertuigen kwamen van het 'Kasteeltje' gereden, de grote baan op, een links en een rechts afslaande. Waarschijnlijk waren dit de mitrailleursposten welke nadien op ons schoten vanuit het bosch langs de Schoonhoudtstraat en een post op het viadukt. Wij zochten beschutting in deabri's [schuilplaatsen] langs de grote baan, in grachten en achter bomen. Ik zag onze vriend Wysevelde door de Duitse soldaten uit een riool getrokken worden en neerschieten. Het vuren om ons heen nam steeds toe en dezen welke geluk hadden en de juiste gracht kozen, konden ontsnappen."*

Geheim Leger-officier Willy De Cock en zeven van zijn manschappen komen om bij dit gewapend treffen: Emiel Taeymans, Aloïs Wysevelde, Nicolaas Moerloos, Petrus Antonius Janssens, Edgard Dullaert, Alfons Verniers en August Heyninck. Landbouwer Joannes Van Bossche, die in de buurt

op een akker aan het werk is, wordt eveneens dodelijk getroffen door Duitse kogels. Albert De Witte, Robert Piron, Jozef Derboven en Alfons De Taeye kunnen ontkomen. Bij een tweede verzetsactie te Belsele, in de omgeving van de Gouden Leeuw, sneuvelt GL-lid en beroepsmilitair Albert Bauwens in een *'hard lijf-aan-lijfgevecht'*.

Op 19 september 1944 zijn de acht gesneuvelde verzetslui plechtig gehuldigd in Sint-Niklaas. Hun doodskisten zijn opgesteld in het stadhuis, waar de bevolking hen een groet kan brengen. Van daaruit worden zij in een grootse optocht, begeleid door prominenten, brandweerlui, politiekorps en jongeren, overgebracht naar Tereken, waar zij hun laatste rustplaats krijgen.

Dezelfde dag van de noodlottige en ietwat voortvarende actie te Belsele vaardigt Kreiskommandant Bosch een draconisch uitgangsverbod uit. Voortaan mag de burgerbevolking enkel tussen 12 en 14 u op straat komen. Wie zich daar niet aan houdt, wordt op staande voet gefusilleerd. Tegen de eerder gemaakte afspraak in dreigt Bosch er bovendien mee de huizen plat te branden van de straten waar sabotagedaden of aanslagen zouden gepleegd worden. Alleen de politie krijgt een *Sonderausweis*, waarmee zij ook tijdens de *Sperrstunde* haar bewegingsvrijheid behoudt.

Overmoedige verzetslui (5-7 september 1944)

Ondertussen is bij de leiding van het Geheim Leger grote wrevel ontstaan omdat de concurrenten van de Nationale Koninklijke Beweging (NKB) zich in het stadhuis hebben gevestigd. In de feestzaal houdt de NKB een ledenwervingsactie. Cryns wordt hierover geïnformeerd op 5 september door een estafette van GL-commandant Edmond Hoste. Op dramatische wijze jaagt de commissaris de NKB'ers de zaal uit door de nakende komst van de gevreesde Feldgendarmerie te veinzen. Hij legt beslag op de NKB-vlag, die hij achter een groot schilderij verbergt. Hun steekkaartenbak en een paar Duitse handgranaten verstopt hij in het brandweerlokaal achter het stadhuis.

In de nacht van 5 september krijgt de gevluchte Kommandantur-administratie van Kortrijk een onderkomen in het gebouw van de Kreiskommandantur aan de Stationsstraat. 's Anderendaags komt Cryns te weten dat het Geheim Leger een aanval beraamt op het gebouw. Tijdens een moeizaam nachtelijk beraad met de plaatselijke GL-top in het kamp te Waasmunster slaagt hij erin om gewestcommandant Edmond Hoste en zijn officieren Rafaël De Schrijver en Willy Van Gerven te doen afzien van hun voornemen. Cryns argumenteert dat een dergelijke aanslag een ware slachting zal teweegbrengen in de verzetsorganisatie en dat de bewoners van de Stationsstraat zware represaillemaatregelen zullen moeten ondergaan.

Op 6 september 1944 omstreeks 14.15 u wordt Robert De Keersmaeker uit Eksaarde door Duitse soldaten neergeschoten in de Koningin Astridlaan. Zijn stoffelijk overschot wordt ter plaatse in de grond gestopt. Op 10 september ontgraven stadswerklieden zijn lijk en brengen het in een voorlopige kist naar het dodenhuisje van de stedelijke begraafplaats in Tereken. Na de afronding van de identificatieformaliteiten is De Keersmaeker er twee dagen later begraven. In zijn rapport over de ontgraving suggereert stedelijk bureeloverste Alfons Spaenhoven op grond van *'zekere papieren'* dat *"deze jongeling waarschijnlijk tot een geheime organisatie behoorde."*

Het plaatselijke Onafhankelijkheidsfront (OF) verkeert net als het GL en de NKB in een voorbarige bevrijdingsroes. Het heeft al verschillende *'incivieken'* opgepakt, die gevangen gehouden worden in stamkroeg Belle Vue op de Grote Markt, op amper 100 m van de SS-verdedigingslinie aan Hotel De Spiegel. Op 7 september krijgt de Kommandantur lucht van deze toestand. Agent Van Nuwenborg, die in de omgeving van de Kommandantur dienst doet, kan nog net op tijd het commissariaat verwittigen. Cryns stuurt meteen agent Arthur Noppe naar café Belle Vue. Zo kunnen de OF'ers met hun gedetineerden op het nippertje ontsnappen aan de Duitse inval, die even later – om 14 u – plaatsheeft. De OF'ers verlaten Belle Vue in de richting van de Kerkstraat (thans Apostelstraat) en de Kokkelbeekstraat.

The whole town was mad with joy (9 september 1944)

Op 8 september 1944, tegen valavond, is het grootste deel van de Britse 4th Armoured Brigade ten zuiden van Dendermonde gelegerd. Deze brigade, onder meer uitgerust met 32 ton zware Shermantanks, met lichtere Stuarttanks (15 ton) en gepantserde verkenningswagens (scout cars), maakt deel uit van de 7th Armoured Division, die Gent en omstreken moet bevrijden. Zij heeft de opdracht om het gebied ten westen van de Schelde en ten noorden van de Durme te *'zuiveren'*. De 11th Hussars voeren geregeld patrouilles uit in het Waasland. Zij stellen vast dat de streek vanuit het westen en het noorden overspoeld wordt door Duitsers. Nog dezelfde avond trekken de Royal Scots Greys en de C-Company van het 2nd King's Royal Rifle Corps (KRRC) naar Lokeren om er de Inniskilling Dragoon Guards af te lossen.

De rest van de 4th Armoured Brigade, met het 44th Royal Tanks Regiment (RTR) en de B-Company van het 2nd King's Royal Rifle Corps (KRCC), krijgt 's anderendaags, op zaterdag 9 september 1944, het bevel om naar Sint-Niklaas op te rukken. Bij het ochtendgloren rijden de tanks één voor één over de – eigenlijk te zwakke – houten Scheldebrug te Dendermonde. De uitgestuurde verkenners komen terug met de melding dat de vijand Sint-Niklaas verlaten heeft. Omstreeks 11 u wordt het Britse tankregiment uitbundig begroet in Hamme. Een half uur later arriveren de eerste scout cars en Stuarts via Tereken, de Knaptand- en Kokkelbeekstraat op de Grote Markt van Sint-Niklaas. Shermans, beladen met kinderen en volwassenen, volgen kort daarna.

De Britten worden overdonderd door een enthousiaste menigte, die weldra de Markt herschept in a *'scene of wild and delirious rejoicing'*, zoals één van de bevrijders het later formuleert. Rond het middaguur marcheren de infanteristen van het 1/7th Queen's Royal Regiment, onder het bevel van luitenant-kolonel W.D. Griffiths, triomfantelijk de stad binnen. Als hoogste officier wordt Griffiths in het stadhuis ontvangen door burgemeester Hendrik Heyman, die na vijf jaar zijn ambt weer heeft opgenomen. Heyman nodigt Griffiths uit voor een officiële lunch met het college van burgemeester en schepenen. Griffiths en luitenant-kolonel G.C.Hopkinson, aanvoerder van het 44th Royal Tanks Regiment, signeren het Gulden Boek van de stad. De pagina wordt feestelijk verlucht door stadsambtenaar en plastisch kunstenaar Jozef De Beule.

De twee volgende uren verbroederen de Britse soldaten met de Sint-Niklazenaars en Waaslanders. Zij worden overladen met bloemen, fruit en... zoenen. Tijdens de lunch, rond 14 u, verneemt Griffiths dat Duitse tanks, halftracks en infanteriegroepen de stad naderen vanuit

noordelijke en noordoostelijke richting. De Britse pantsers kunnen hen niet afweren zonder bijkomende hulp. Griffiths geeft instructies om de verdedigings-gordel rond de binnenstad te versterken. Aan burgemeester Heyman vraagt hij de Markt en belendende straten te doen ontruimen. Belgische en geallieerde vlaggen en linten en allerlei feestelijke versieringen moeten van gevels en ramen verwijderd worden.

In de Klapperbeekstraat, de Bellestraat en aan het viaduct worden Duitse gevechtswagens uitgeschakeld. Fabrikant William Schietekat, die tussen de vechtende partijen verzeild geraakt is, wordt omstreeks 16 u gedood bij een hevig tankduel nabij de spoorbrug. Arthur Smet uit de Mgr. Stillemansstraat geraakt in dezelfde omgeving zwaar gewond: één van zijn armen wordt afgerukt. De korte, maar hevige strijd heeft een kalmerend effect op de massa. Tegen de late namiddag is de vijand overwonnen of verdreven. De Britse troepen kunnen een rustige nacht ingaan.

Moeizaam herstel van de burgerlijke macht (9-10 september 1944)

De burgerlijke autoriteiten van stad en streek proberen vlug weer greep te krijgen op de gebeurtenissen. Op de dag van de bevrijding wordt op diverse publieke locaties een affiche opgehangen, die oproept tot orde, tucht, geduld en respect voor de wettelijkheid. Het aanplakbiljet waarschuwt tegen persoonlijke wraaknemingen en aanslagen.

Arrondissementscommissaris Maurice Meert verspreidt een gelijkaardige boodschap: “[...] *In het belang van gansch de bevolking moet en zal de openbare orde gehandhaafd blijven. Niemand mag zich het recht toeëigenen uiting te geven aan eenigen wrok – hoe gegrond hij ook mocht schijnen – door daden te stellen welke, of gansch af te keuren zijn, of alléén aan de bevoegdheid onzer Nationale Instellingen zijn toevertrouwd [...]*” Hendrik Heyman laat daarnaast nog een aparte affiche drukken, met de mededeling dat de Britse gezaghebbers eisen dat alle wapens ‘zonder verwijl’ in het politiekantoor ingeleverd moeten worden.

Het duurt evenwel nog weken voordat het stadsbestuur zijn gezag opnieuw voluit kan doen gelden. De nog onzekere bewindslieden, die soms vier jaar lang verdoken hebben geleefd, hebben grote moeite om kordaat op te treden tegen illegale praktijken en tegen sommige onguere personen die van de situatie misbruik maken. De bevrijding brengt immers niet alleen een uitbarsting van vreugde teweeg, maar ook een soms oncontroleerbare ontlading van de volkswoede tegen al dan niet vermeende collaborateurs.

Nieuw-Zeelander Enos Broadhead, ‘gunner’ (kanonnier) van één van de eerste Shermantanks die Sint-Niklaas binnentrekken, is getuige van één van de eerste arrestaties ’s middags: “*The 2 hrs [=hours] or so we were in the square we witnessed collaborators lined up outside the council buildings, until we had to hurriedly move into the outskirts of the city where a German counterattack was feared.*”

De jacht op collaborateurs

Zowel de politie als het verzet gaan over tot het ‘ophalen van verdachten’ en brengen die naar de Markt. “*Voor mijn burelen staan duizenden mensen op hen te wachten om hen uit te jouwen*”, schrijft Cryns. “*Een zeer smalle weg gaat voor hen open, hetgeen de omstaanders toelaat hen te schoppen en te slaan. Verschillende[n] komen in erbarmelijke toestand in ons handen.*”

Enkele collaborateurs komen zichzelf aanmelden, omdat zij zich in hun eigen huis niet veilig voelen. De gearresteerden worden tijdelijk ondergebracht in de stadsbibliotheek, gevestigd in het Parochiehuis. Tegen 22 u zijn er al meer dan 150 gevangenen opgesloten. Later zijn zij overgebracht naar de Weylerkazerne. De vrouwen worden naderhand in een afzonderlijk gedeelte van het gebouw ondergebracht, na de weigering van de Gentse gevangenisdirectie om hen op te nemen.

De eerste aanhoudingen gebeuren zonder arrestatiebevel. De overbelaste politie neemt aanvankelijk geen tijd om verhoren af te nemen of processen-verbaal op te stellen. Van 6 september tot 10 september 's avonds is niet meer geverbaliseerd. Sommige verzetslui nemen het recht in eigen handen, ondervragen op eigen houtje en profiteren er soms van om bezittingen te ontvreemden. De haatcampagne tegen de 'zwarten' dient soms als een dekmantel om oude rekeningen te vereffenen.

De Sint-Niklase verzetsverenigingen nemen hun intrek in lokalen van de Kommandantur of van nieuwe-ordegroeperingen, zonder ruggenspraak met het stadsbestuur én zonder er rekening mee te houden dat de Britse militaire overheid in principe alle door de Duitsers bezette panden in gebruik neemt. De NKB legt beslag op enkele huizen in de Stationsstraat, onder andere het gebouw van de Kreiskommandantur. Het GL bezet het lokaal van DeVlag – de Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap – in de Stationsstraat. Het OF betreft het Volkshuis in de Vermorgenstraat, waar tijdens de oorlog diverse DeVlag- en SS-manifestaties georganiseerd zijn.

Lokers weekblad hekelt repressie (1 oktober 1944)

In andere Wase gemeenten vinden eveneens zuiveringsacties plaats. In zijn Lokerse weekblad *Vrij Durmeland*, dat op 1 oktober 1944 voor het eerst verschijnt, kijkt journalist Hubert Van de Vijver met afgrijzen terug op deze onverkwikkelijke periode. Hij gaat scherp te keer tegen de uitwassen van de repressie in zijn stad: *“Naarmate de aanhoudingen in sneller tempo gebeurden, ontstond op de duur een wedijver in het vinden van de meest cynische kwellingen om onze Quisling's de weg naar de gevangenis zo zwaar mogelijk te maken. Zonder twijfel kregen de meeste hun verdiende loon, maar dat kon ons niet weerhouden te zeggen dat het een schouwspel was de beschaafde mens onwaardig... Wij hebben gezien hoe men totaal onbenullige mensen, die men beter naar een opvoedingsgesticht dan naar een gevangenis zou sturen, het bloed uit de neus sloeg, hun stompte tot ze op hun knieën kropen, terwijl heren die gans de duur van de oorlog de Duitsers en de zwarte organisaties moreel, politiek en financieel gesteund hebben, er op stonden te kijken met een Engelse sigaret in de mond.”*

Van de Vijver uit zijn plaatsvervangende schaamte voor het stuitende gedrag van bepaalde Lokerse medeburgers en betoont medeleven met de repressieslachtoffers: *“Wij verklaren rondit dat het schouwspel der op de vrachtwagens ten toon gestelde prooien, de in hevige angst tegen elkaar gehokte lichamen met de hulpeloos uitgestrekte armen, de van schrik aschgrauwe gezichten, de wenende vrouwen, een onuitwischbare indruk van menselijke ellende heeft nagelaten. Is niet een van de redenen waarom wij de Hitlerduitsers zo verafschuwen hun brutale wreedheid, hun mensenwaardige methodes die zij in de concentratiekampen hebben toegepast. Als wij de primitieve gerechtigheid der totale vergelding toejuichen, wat onderscheidt ons dan op het gebied van*

mensenbehandeling van de nazi's?... Wij menen dat onder de huidige menigte er velen zijn naar huis gegaan die na de eerste indruk geen echte vreugde meer voelden, maar eerder een gevoel alsof ze een bittere pil hadden geslikt die hun 's nachts op de koop toe nare dromen heeft bezorgd..."

Kattebelletje van senator Orban (9 september 1944)

Op 9 september 's avonds ontvangt burgemeester Hendrik Heyman een haastig gekrabbeld briefje van zijn katholieke partijgenoot senator Maurice Orban. Samen met zijn echtgenote is die in Sint-Gillis-Waas ondergedoken; hij zou door de Duitsers gezocht worden. Het kattebelletje meldt: *"Henri Ik zit geblokkeerd te S Gilles. Geef mij morgen vroeg zondag een auto met zoo mogelyk militaire begelyding [.] Hy moet my op het gemeentehuis afhalen [.] Besten dank [.] Maurice Orban."* In een postscriptum staat te lezen: *"Mag ik daarop rekenen tegen 9-10 ure."*

Heyman bezorgt het briefje aan politiecommissaris Cryns, die in zijn korps drie vrijwilligers vindt: Albert Vandermeulen, Armand De Block en Hector Wymeersch. In een Citroën, voorzien van twee mitrailletten, een geweer en een bakje handgranaten rijden zij 's anderendaags voorbij de Britse militaire voorpost aan Vlyminckshoek. De bevelvoerende Britse officier heeft geen toestemming gekregen om manschappen mee te sturen. In Sint-Gillis duikt het echtpaar Orban op vanachter de kerk, begeleid door een boer, die zegt dat er in de buurt nog Duitse soldaten vertoeven. Met Belgische vlaggetjes als herkenningsteken keert het gezelschap behouden terug naar Sint-Niklaas.

Hergroepering en aflossing (10-12 september 1944)

Op zondag 10 september vertrekken de soldaten van het 1/7th Queen's Royal Regiment oostwaarts. Samen met de Royal Scots Greys, die op 9 september vanuit Lokeren naar Beveren gekomen zijn, beramen zij een nachtelijke aanval op het fort van Kallo. Dit plan is in extremis afgeblazen. De Greys en het 1/7th Queen's nemen op 11 september defensieve stellingen in rond Beveren en Melsele. Het King's Royal Rifle Corps trekt eveneens naar deze militaire verzamelplaats.

Het 44th Royal Tanks Regiment wordt op dinsdag 12 september afgelost door Poolse eenheden die behoren tot de Eerste Poolse Pantserdivisie onder het bevel van generaal Stanislaw Maczek. Na een omweg via Wetteren belandt het 44th Royal Tanks Regiment op 13 september in de streek van Booischot, waar de rest van de 4th Armoured Brigade gegroepeerd wordt om op krachten te komen en voedsel-, munitie- en benzinevoorraden aan te vullen.

Coördinatiecomité van verzet (10 september 1944)

Met medeweten van Hendrik Heyman en de Dendermondse procureur des Konings Rommel heeft commissaris Cryns een coördinatiecomité opgericht, waarin alle Sint-Niklase verzetsorganisaties vertegenwoordigd zijn. Het comité zal *'leiding en gezag [...] uitoefenen in de stad'* en *'de werking van de verschillende weerstandsgroeperingen [...] bepalen'*. De stichtingsvergadering vindt plaats in het stadhuis op zondag 10 september 1944 om 20 u. Zij wordt bijgewoond door: GL-commandant Robert Wauters, plaatsvervanger van gewestcommandant Edmond Hoste; kapitein-commandant Alfons Metsers, Richard Van Houcke, Oscar Van Hoylandt en Lucien Van Kerckhove voor het OF,

de sluikpers en de dienst Evasion (hulp aan geallieerde piloten); NKB-commandant Leopold Waeghemans; commandant Alfons Heyman van de Inlichtingen- en Actiediensten (spionage); de heer Borghijs namens de Partizanen en brigadecommandant De Bock van de rijkswacht.

Tijdens die eerste bijeenkomst beslist het comité de verzetsrangen te zuiveren. Wie niet langer dan drie maanden tot de *'weerstand'* behoort, moet wapens en armband afgeven en wordt geschrappt als lid. Het comité is het er ook over eens dat *'herrieschoppers'* tot rede gebracht moeten worden, om de *'straat'* te doen bedaren. De in augustus vastgelegde opdrachten voor het GL en de NKB worden grotendeels bevestigd. Een belangrijke wijziging is wel dat niet zozeer het GL, maar wel het OF en de Partizanen de politie zullen bijstaan bij arrestaties en het transport van gevangenen. Mogelijk is dit een handig manoeuvre om deze groeperingen in het gareel te houden. Rapporten van de Staatsveiligheid hebben immers uitgewezen dat deze verenigingen een potentieel politieke bedreiging vormen en het niet al te nauw nemen met de wet. Aanhoudingen zonder politie of rijkswacht zijn overigens verboden. Het comité vergadert elke werkdag 's voormiddags in het kabinet van politiecommissaris Adolphe Cryns.

Feeststemming en verhoormarathon (11-16 september 1944)

Na het weekend blijft de feeststemming aanhouden in de stad. Op maandag 11 september worden bevrijdingsoptochten en wijkstoeten georganiseerd. De stadsadministratie begint langzamerhand weer te functioneren. Om 8.30 u stelt de dienst Burgerlijke Stand de eerste akten op, die door schepenen Romain De Vidts ondertekend worden. Het college komt kort bijeen, keurt de notulen van de vorige vergadering goed, stelt een waarnemend secretaris aan en regelt de vervanging van de afwezige Emiel Van Haver door Jozef Van Royen.

Adjunct-commissaris Jules Lanoo en waarnemend hoofdinspecteur Frans Pauwels starten een dagenlange verhoormarathon. Naderhand krijgen zij assistentie van andere politiefunctionarissen. De leden van de gewapende Fabriekswacht, de Vlaamsche Wacht, DeVlag, SS en Dietsche Militie worden het eerst ondervraagd. Commissaris Cryns neemt de *'speciale gevallen'* voor zijn rekening.

Het coördinatiecomité besluit enkele onrechtmatig geïnterneerde personen vrij te laten en beslist om verzetslui van het laatste uur ter verantwoording te roepen voor allerlei vormen van machtsmisbruik. De Weylerkazerne zit inmiddels overvol. Op 12 september telt men er meer dan achthonderd gevangenen, afkomstig uit het hele Waasland. De toezichters kampen met grote problemen inzake bevoorrading, hygiëne en gezondheid. In Lokeren wordt koortsachtig gewerkt aan de uitbouw en uitrusting van een groot gewestelijk interneringskamp.

Poolse Pantserdivisie in actie (12-20 september 1944)

De Poolse troepen, die vanaf 12 september in Sint-Niklaas resideren, moeten de stad beveiligen en nog resterende Duitse achterhoedes in het noorden van het Waasland liquideren. Brigadegeneraal Tadeusz Majewsky, die in rechtstreekse verbinding staat met generaal Stanislaw Maczek, is ingekwartierd in Hotel De Spiegel. Van daaruit dirigeert hij de acties die leiden tot de

bevrijding van Sint-Pauwels, Sint-Gillis-Waas, Kemzeke en Stekene (op 14 september), De Klinge (17 september) en de Zeeuwse gemeenten Axel, Hulst en Terneuzen (20 september).

Majewsky, die faam geniet als specialist op het vlak van pantsertactiek, beschikt over drie pantserregimenten, één infanterie- en één artilleriedivisie, en verbindingdiensten. De strijd benoorden Sint-Niklaas wordt nog een harde dobber voor de Polen. Vooral in Kemzeke en Stekene wordt hevig slag geleverd. Te Stekene sneuvelen zeven Polen, in De Klinge drie en te Sint-Gillis-Waas één.

Epuratiemaatregelen en interneringen (12-16 september)

Het Sint-Niklase college van burgemeester en schepenen vergadert bijna dagelijks tijdens de eerste week na de bevrijding. Het besluit de stadsscholen te heropenen op maandag 18 september. In zijn zitting van 14 september neemt het college de eerste epuratiemaatregelen tegen "*personeelsleden wiens houding gedurende de vijandelijke bezetting niet volstrekt onberispelijk is geweest*". Zeven leden van het onderwijzend personeel zijn voorlopig geschorst. De dag daarna ontslaat het stadsbestuur met een identieke motivering acht tijdelijke bedienden.

Ondertussen stapelen de problemen van de geïnterneerden zich op. Vanuit de omliggende gemeenten zijn nog tientallen verdachten naar de Weylerkazerne overgebracht. In Gent zijn alle detentielocaties '*overbezet*' en ook in Dendermonde zijn geen cellen meer beschikbaar, nadat er op 13 september 55 personen uit Sint-Niklaas ondergebracht zijn. Sommige NKB'ers die met de bewaking in de kazerne belast zijn, beginnen te morren omdat zij niet vergoed worden. Alleen de voormalige onderofficieren krijgen hun – ontoereikende – vooroorlogse wedde uitbetaald. Het politiekorps moet extra bewakingsopdrachten uitvoeren in de kazerne.

In het coördinatiecomité worden de illegale opeisingen door het verzet van huizen, auto's en benzine aangekaart. Enkel de inbeslagneming van wagens door de Geheim Leger-militanten die voor het Britse leger hebben gewerkt, is formeel toegestaan door burgemeester Heyman. Commissaris Cryns wijst de comitéleden op het risico van burgerlijke aansprakelijkheid bij niet-reglementaire opeisingen. Hij geeft ook te kennen dat de Britse militaire oversten hun beklag hebben gemaakt over het overmatig benzineverbruik door Wase verzetslui.

Werk en ontspanning worden hervat (half september 1944)

Het gewone dagelijkse werk- en ontspanningsritme wordt hervat. De vrije burgers blijven nog dagenlang de bevrijding vieren. Op vrijdagavond 15 september 1944 omstreeks 20 u stellen patrouillerende agenten vast dat burgers en soldaten in de herbergen langs de Grote Markt aan het verbroederen zijn en daarbij het geldende dansverbod feestelijk in de wind slaan. Hierover ondervraagd verklaart cafébaas Eduard Vandermeulen: "*Ik beken dat er in mijne herberg gedanst werd niettegenstaande ik dit aan de aanwezigen verbood, doch ik kon er geen handen aan steken gezien de militairen aan mijn verbod geen gevolg wilden geven.*"

Het Vrije Waasland (24 september 1944)

Op zondag 24 september 1944 rolt het allereerste nummer van *Het Vrije Waasland: Gewestelijk Weekblad voor het Volk* van de persen. Het wordt geredigeerd en uitgegeven door Maurice Van Haver, in de Kalkstraat 38 te Sint-Niklaas. Het blad kost 1 frank per exemplaar.

Het weekblad besteedt heel wat aandacht aan de heldenhulde en herbegravenis van de onfortuinlijke slachtoffers van het tragische incident te Belsele. Daarnaast gaat het ook uitgebreid in op de historiek van de Nationale Koninklijke Beweging en het Geheim Leger. Voorts bevat het een verslag van de algemene vergadering van de Wase breigoedfabrikanten in het stadhuis van Sint-Niklaas, een tekst over 'De K.A.J. [= Katholieke Arbeidersjeugd] *in dienst van haar volk in nood*', stadsnieuws en sportberichten.

Linksonder op de voorpagina staat een lezenswaardige hommage aan de inspanningen van de Poolse troepen. De titel luidt: '*De rechtvaardigheid der Tommies: Geef aan de dappere Polen wat hun toekomst*'. Ik citeer hieruit een fragment: "*Velen onzer stadsgenooten hebben zekerlijk de Tommies [Britten] leren kennen sinds de eerste dagen der bevrijding. De hartelijkheid en echte vriendschap dewelke deze eerste bevrijdingstroepen kenden in onze stad blijkt volgens vele der geïntervieweerde Tommies iets eenig te zijn. Ja zelfs zijn er velen die beweerden dat sinds 6 Juni, dag der landing in Normandië, zij nergens zoo'n goed onthaal ontvingen. 't Is zeker een zeer groote eer voor onze stadsbevolking.*"

"*Onder deze die nochtans ook met den meesten lof spraken over het goede onthaal der Tommies, was er ook een [Brits] officier, die alhoewel zeer dankbaar voor deze blijken van sympathie, toch vond dat eigenlijk de grootste eer wel zou moeten ten deel vallen aan de infanterietroepen, die het zuiveringswerk zullen te verrichten hebben, wellicht het bijzonderste. Volgens deze officier zou onze bevolking dus zeker niet mogen vergeten de onmiddellijke opvolgers der Tommies namelijk de Polen zeer dankbaar te zijn voor hun werk.*"

"*[...] Gedenken wij de woorden van onzen sympathieken Tommy die dus in alle rechtvaardigheid oordeelde dat een groote eer toekomt aan de opkuischers die dus onze streken gezuiverd hebben van vijandelijke soldaten. Moge de rood-witte kleuren onze huizen en gevels versieren tot blijk van sympathie [voor] het zoo dappere poolsche volk.*"

Historiek van de Eerste Poolse Pantserdivisie

Ter afronding van mijn verhaal schets ik beknopt het ontstaan en de historiek van deze befaamde Eerste Poolse Pantserdivisie. De latere generaal Stanislaw Maczek, anno 1892 geboren in Szczerzec, treedt na de Eerste Wereldoorlog toe tot het onafhankelijke Poolse leger. Hij wordt een voorbeeldig officier met een fascinatie voor gemotoriseerde infanterie en bewegingsoorlogen. In 1938 wordt hij aangesteld als hoofd van de 10de Poolse Cavaleriebrigade.

Tijdens de invasie van Polen door nazi-Duitsland in september 1939 brengt zijn brigade tijdens haar terugtocht zware verliezen toe aan de Duitse troepen. De Russische inval in Polen op 17 september 1939 maakt verdere gevechten onmogelijk. Maczek trekt via Hongarije naar Frankrijk, waar hij een nieuwe gemotoriseerde eenheid opricht binnen de Poolse strijdkrachten. Zijn

compagnie boekt in mei 1940 verschillende overwinningen op het Duitse leger, onder meer in Champaubert, Montgivroux en Montbard. In de buurt van Dijon geraakt zijn brigade ingesloten.

De nederlaag van Frankrijk noopt hem tot het besluit om aan de zijde van het Verenigd Koninkrijk voort te strijden. Na een avontuurlijke tocht via Marokko en Portugal komt hij met zijn manschappen op 21 september 1940 aan in Groot-Brittannië. Maczek gaat de rangen versterken van de meer dan tienduizend Poolse soldaten, die instaan voor de bewaking van de Schotse kust. Door zijn doorzettingsvermogen en organisatietalent slaagt hij erin om een eerste Poolse Pantserdivisie op te richten, waarvan hij het bevel voert als generaal.

Eind juli-begin augustus gaat zijn divisie samen met andere eenheden eveneens aan land op de Normandische kust. Tanks onder zijn leiding strijden mee tijdens de bloedige veldslag van Falaise, waarbij de Duitsers op een sluwe manier omsingeld worden. Tijdens deze helse en heroïsche strijd lijden de Polen grote verliezen. Volgens sommige geallieerde commandanten is verder strijden onmogelijk. Toch worden nieuwe Poolse manschappen ingezet, zodat de bevrijding van West-Europa voortgezet kan worden. *'Priority for Poles'* wordt een bekende slogan bij de geallieerden, die blijk geeft van grote waardering voor de Poolse moed en zelfopoffering.

Op 6 september 1944 overschrijden de geallieerde strijdkrachten de Belgische grens. De Eerste Poolse Pantserdivisie begint aan een glorieuze veroveringstocht van West- en Oost-Vlaanderen naar Antwerpen. Daarbij worden nog resterende Duitse achterhoedes onschadelijk gemaakt met een regelrechte guerillamethodiek. De lijst van door de Polen bevrijde Vlaamse gemeenten is indrukwekkend: Poperinge en Vlamertinge, Ieper, Roeselare, Tielt, Ruiselede, Aalter, Gent, Sint-Niklaas, Sint-Gillis-Waas, Stekene en Merksplas.

Op 29 oktober 1944 is Breda na vier dagen belegering bevrijd. Maczek heeft aan zijn manschappen het uitdrukkelijke bevel om de stad niet te bombarderen. In november neemt de Eerste Poolse Pantserdivisie deel aan bloedige gevechten bij de Maasmonding en het bruggenhoofd van Moerdijk. Tijdens de winterperiode worden de Polen afgelost en naar hun winterkwartieren gestuurd.

In Nederland vernemen de Poolse strijdkrachten dat Stalin, Churchill en Roosevelt in Jalta een akkoord hebben bereikt over de verdeling van het Poolse grondgebied. Deze boodschap brengt velen aan het twijfelen over de zin van hun engagement en inzet aan geallieerde zijde. Maczek verwoordt de onderhuidse spanning bij zijn soldaten op kernachtige wijze: *"Een Poolse soldaat strijdt voor de vrijheid van iedereen, maar sterft enkel voor Polen."*

In april 1945 neemt de Eerste Poolse Pantserdivisie nog deel aan de bevrijding van het oostelijk deel van Nederland. Op 12 april 1945 zijn 1728 vrouwen die aan de Opstand van Warschau hebben deelgenomen, bevrijd uit het concentratiekamp van Oberlagan. Op 5 mei 1945 geeft de Duitse generaal Erich Straube zich in Bad Zwischenahn over aan generaal Stanislaw Maczek.